

קְסָמֵי־שִׁירִים : צְפָרִים (יומן קריאה)

נתן יונתן

שירו של יהודה הלוי "תוכחות לנפשי"

קיץ אחד הגעתי בדרך נדודי אל קורדובה ולאחר שתעיתי בסימטאות שכונת היהודים, מצאתי את עצמי בחצר ביתו של המשורר יהודה הלוי. לא שירים מצאתי שם אלא פרחים, הכל היה מוצף פריחה, הגינות שבחצר, הגנים התלויים על הוֹנְרְנְדָה, הקירות, ולכל מלוא העין היתה שכונת היהודים המלבינה טובלת בירוק של דליות גפן מטפסת, באוֹדֵם הגרניים ובשמש ים־תיכונית, ומתחשק להוסיף ישראלית כל־כך. עכשיו, הרחק מקורדובה וקרוב אל זכר אותו קייץ, אני שב אל שירו של הלוי, תוכחות לנפשי, או מוטב נקרא לו על פי שורתו הראשונה: ישנה בחיק ילדות, גם המשורר חתם את אהבתו לשיר על ידי חתימת שמו יהודה באקרוסטיכון.

שיחת גבר עם נפשו, כאילו אשה היא הנפש, מתפנקת על מיטת נעוריה הכוזבים, הנערים כנעורת, בעוד מלאכי השיבה אורבים לה. דברו אליה בלשון הרוד משיר השירים: קומי צאי לך, הוא יוצר דיסוננס מכאיב של שיר דודים שנהפך לשיר פרידה מן הנעורים.

נפלאות בעיני השורות האמצעיות, המהוות ציר לשיר כולו, שקצהו האחד משיק אל תוגת הנעורים החולפים וקצהו האחד אל האמונה בסוד הנשמות הנוהרות אל הנצח, בנות אלמוות.

"והתנערי מן הזמן כצפרים אשר מרסיסי לילה יתנערו".

כך, כצפרים, באותה אצילות ממריאה, תנער צפור הנפש את רסיסי הזמן הלילי, וכצפרים אל בוקר, אף היא ממריאה, לטבול את כנפיה בגובהי נצחים, בהשאירה מאחריה במעופה אל־דרור, חטאי נעורים ותולדות ימים סוערים כל הבלי העולם, ובמעוף הזה, בנסיקה זו אל על, אפשר לשמוע את רעש הים, ים החיים הנטושים למטה, שעה שהנפש באה בסוד האהבה האמתית, האלוהית.

אולם, בהיותנו ספקנים ללא תקנה, מתקשים אנו למצוא ניהומים בשורות האחרונות של השיר ואנו שבים בעל כורחנו אל תחילתו, עם המשורר, שאף הוא רכן אל נפשו אותה שעת־ילדות, בעוד הנפש משתעשעת עם נעוריה ובחרדת לב מזהיר אותה מפני התנומה המתוקה, ונחמתו היחידה היא, שאף היא יש בכוחה להתנער מן הזמן כצפרים, אשר מרסיסי לילה יתנערו.

דָּאֵי כְּדָרוֹר לְמַצָּא דְרוֹר מִפְּעֻלָּךְ וּמִתּוֹלְדוֹת יָמִים פְּיָמִים יִסְעָרוּ.	יְשֻׁנָּה בְּחִיק יְלָדוּת, לְמִתִּי תִשְׁכְּבִי! דְּעִי כִּי נְעוּרִים פְּנֵעָת נִנְעָרוּ!
הִי אַחֲרֵי מִלְכָּךְ מְרַדְּפָת, בְּסוּד נְשָׁמוֹת אֲשֶׁר אֵל טוֹב יְיָ נְהָרוּ!	הֲלַעַד יְמֵי הַשְּׁחָרוֹת? קוֹמִי צְאִי, רְאִי מִלְאֲכֵי שִׁיבָה בְּמוֹסָר שְׁחָרוֹ, וְהִתְנַעְרִי מִן הַזְּמַן, כְּצִפְרִים אֲשֶׁר מְרִסִּיסִי לִילָה יִתְנַעְרוּ.

"שיר נס השיר" לאורי צבי גרינברג

התנועה האלגנטית של מעוף הצפרים בגבהים מציירת את תנועת הנפש ברקיע. בשקיפותה העמוקה מים היא ממריאה בתנופת כנפיים, בכמיהת צוואר, שבירה וחזקה ונוסקת בתשוקה אל הגובה הבלתי נראה, כשהיא מסרבת להקנע לחוקי הגרביטציה, ממאנת לשוב אל עפרה בטרם עת.

צפור כזאת הוא השיר, והשיר הוא קולו של השָׁר, המשורר. בערגתו עד כלות הנפש, בעיניים עצומות, הוא שר, כעדות המשורר לזרקה, "כזמיר נקר עיניים המזמר בסנוורים".

וכך, בעיניים סגורות הוא מתמיד במעופו בין ארץ לשמים, ובהיותו ציר שלוח מן השדה האבוד של ילדותנו ונעורינו וכל שאר השדות האבודים לנו, הוא מביא עמו את ניחוחם שלא ימור, של שדות ואת האפלולית העמוקה של נפש הבאר, ולכשתרצו – של באר הנפש האנושית, שמאפלולית שלה מפכה איזה מיסתורין מלא שירים. מלא שיר.

איזה קסם של בדייה וכמה אמת יש בסוריאליזם הזה. הכל בא מנוף החיים המוחש, מן הגיאוגרפיה, מצילומי האלבוס הפרטי, והכל מתאדה כבחלום, כופר בסידרי מקום חמן והגיון. ובכוח הדמיון היוצר, המקרב רחוקים, המחיה מתים, הוא מעצב חזון שירי, מופשט כסמל מרטט, פטה-מורנג'ה של מישאלת הלב הצמא לרוות מי-נצחים, להיות צפור ממריאה בין ארץ לשמים, "כנף למטה וכנף לרום".

זהו שיר על השיר, וכמדומה שזהו הנושא האהוב ביותר על המשוררים – השיר עצמו, בהיותו מוקד חייהם, בן לווייתם התמידי, ידידם המר, ומדי דברם בו, בשיר, הומים לו כל מיתרי פנוךם.

כָּל שִׁיר אֶמְתִּי הוּא נֶס :
הוּא פְּתִיחַת הַשָּׁעַר וְהַפְּשֵׁלַת הַיִּלּוֹן
מְשִׁיב רִיחוֹת הַנִּיחוֹחַ מִן הַשָּׂדֶה הָאָבֹד
מֵאֲבֵי הַנַּחַל וּמִנְפֶּשֶׁת הַבְּאֵר וְהַקִּילּוֹן
נֶשֶׁם עֲפוֹת צְפָרִים בְּעֵינַיִם סְגוּרוֹת ;
כָּנֵף לְמַטָּה וְכָנֵף לְרוֹם.

"אדם בצפור" לעליזה טור מלכא

התאהבתי בשיר שהוא ראשון מתוך מחזור "הסתכלות" משורה ראשונה. פשטות הפתגמית הפולקלורית "אנו יושבים על ענף אחד", וכשהיא מורכבת על שורה מטפורית רווייה כמו: "הבה נחריש בשתיקת הצפרים העמוקה". הפחד האנושי הקמאי של שוכני עצים, פן יישבר הענף שגורלנו נאחז בו, נהפך כאן לכוח חיים בגלותו אפשרות קיום חדשה, שהפחד עצמו כבר כלול בה. ובכוחה של התמזגות עם שתיקה גדולה, קיומית, ניתן אולי להתקיים מעבר לפחד המוות.

לכאורה יש כאן השוואה בין אדם לעוף. "צמד של צפרים אין לו חוק כחוקי האדם" ולפיכך האל האהוב אוצל להן ברכה, כי אוהב האלוהים את אלה הצפרים, "שאין עורמה בעיני העוף", אולם עיני העוף זוכות לעמקות ולתום, בהיותו ניבט אל

האדם, אשר ניתנה לו האפשרות לשקר והוא מסרב.

לכאורה עימות שבין אדם לעוף, אך במהלך השיר נמחקים התחומים והעוף אינו אלא אדם אוהב לפרוש כנפיים וכואב את יאספן, וכנפיו הם כנפי כיסופים של נפש האדם, וכשמגיעה עת שלכת, נושרים עלים ונושרות צפרים בכוח הכובד אל חיק האדמה. רק שאותה נשירה צפורית אומרת גאוזה: שיש בהן בוחרות את המוות שיבוא במעופן. כביכול הן הבחורות להן את מותן בעודן עפות. בעודן יפות. ובכך כמו נסגר השיר, וסופו נוגע בראשיתו: הבה נחריש בשתיקת הצפרים העמוקה, רבת המשמעות. ענף אחד.

הִבֵּה נַחְרִישׁ בְּשִׁתִּיקַת הַצִּפְרִים הָעֲמֻקָּה

כִּי אֲנִי יוֹשְׁבִים עַל עֵנֶף אֶחָד.

הַדְמָמָה מְפַכֵּה בְמַרְחָקִים.

צֶמֶד שֶׁל צִפְרִים

אֵין לוֹ חֶק כְּחֻקֵי הָאָדָם.

הַאֱלֹהִים־הָאוֹהֵב

אֶצֶל קִדְשֵׁת־בְּרָכָה לְחִבּוֹר הַזּוּג –

שְׂאִין עֶרְמָה בְּעֵינֵי הָעוֹף.

וּכְשֶׁהוּא נִבֵּט בְּאָדָם

תִּגְדֹלְנָה עֵינָיו בְּעַמְקוֹת שֶׁל גֹּדֶל הָאָדָם.

הַכַּחַשׁ נִתּוֹן לְאֵלֶּה הַיְכֹלִים לְדַבֵּר:

הַתֵּם נִתּוֹן לְמִי שְׂיִכּוֹל לְשַׁקֵּר

וְאֵינוֹ רוֹצֵה.

אֶהֱבֵה יֶאֱהֵב הָעוֹף לְפְרוֹשׁ כְּנָפָים

וְכוֹאֵב עַת יִכְנָסֶן.

כְּנַפֵּינוּ אֲנִי הוֹיֹת בְּתוֹכֵכִי הַנֶּפֶשׁ

אֲשֶׁר הַכְּסוּפִים יִנְעִימוּהָ –

הָעֵלִים וְהַצִּפְרִים נוֹשְׂרִים מִן הַגְּבֵהִים

אֵלַי חִיק הָאֲדָמָה:

שְׂיִשׁ בָּהֶן בּוֹחֲרוֹת אֶת הַמָּוֶת

שְׂיִבּוֹא בְּמַעוֹפָן.

"צפרים וצמרות" לבנימין גלאי

ייתכן שהיתה זו משוגת נעורים שפיתתה את הנרקיס שלי להתכופף אל הבאר האפולולית של השירה, כדי לחפש שם את בבואתי. מני אז אני אוהב שירים, ובייחוד אותם שירים שאדם עשוי לראות בהם צללית שלו עצמו.

השיר שמוקדש לאחיו עמוס, נשמע כמוזיקה, מצוייר כתמונת מים, ומשאיר באחרונה ערגת נפש. גם לשירה שעות־חסד, כמו לנעורים, ואז אף שאלותיה שאין להן פתרון, אינן מכאיבות, כי אם פשוט מקסימות את הלב.

שאלות של שיר אינן מצפות לתשובה, הן מסמנות בסופו עקלתון אובד ברקיע

הערב. המלים "היכן" "אי" ו"באיזו", הן בחינת רמזורים אלמוניים בערפל הפרוש על מפת המסעות האישיים.

אף האדם עוף נדודים, אלא הצפרים נוסעות עם בוקר והמגניט העתיק שבגופן מנקה אותן תמיד אל שימשן הדרומית.

ומי אותו ינחה איפה ירגיע.

ובבוא היום, כשנרדמות הצפרים ומתחילים האנשים בחייהם הליליים, איפה צמרת לילית שלך, איש נדודים, באיזו פאת נבר היא מחכה לך נכרית ואהובה?

אך כמאמר החכם: איש אינו שואל, איש אינו משיב. אסופות הכנפיים פרושות, הדם מפכה, הצמרת רוטטת בצפייה, ואתה אחי זה אני, עוף נדודים שלא התבִיית, ברד שוקק באופל.

מִשֶׁק כְּנָפִים קל, בְּלָתִי נִשְׁמַע, כְּאֹפֹס
 שֶׁל מְלֹאכֵי שְׁלוֹם. עִם בְּקָר, בְּמָרוֹם,
 בְּמִין רֵאש־חֶץ, בְּלֹא פְטָרוֹן וְאֹפּוֹטְרוֹפּוֹס,
 עֲפוֹת אֲלֵי שְׁמֶשֶׁן – קִיטְנִיּוֹת דְרוֹם.
 אַח. כֵּת שְׁחוּחַת־כְּנָף! כִּפְתָק תְּמִים מִמַּעַל,
 הִיא מְבַשֶּׁרֶת דָם רַק דֶּלֶף מֵאֲחֵר,
 אֵךְ בְּאֶשֶׁר תִּרְד, בְּכֹל אֲשֶׁר אֵךְ תַעֲל –
 כְרוֹת, לֹא תִרְגֵּעַ עַל כָּל צְמָרוֹת נֶכֶר.
 הֵיכָן תִּפְרוֹשׂ אֶתְּךָ אֶת אֶסְפוֹת כְּנָפֶיךָ?
 עַת שֶׁפֶל . אֵי תִפְּדֵךְ אֶתְּךָ אֶת תִּם דְּמָךְ?
 בְּאִיזוֹ פְּאֵת נֶכֶר בְּדֶרֶךְ מִסְעֶיךָ,
 רוֹטְטָה, בְּמַחְשֶׁךְ צְמַרְתְּךָ שֶׁלְךָ?

"צפור שנייה" לנתן זך

בשדה החשוף השדוף של שירה סופיסטיקלית, בלתי נמנעת, פרייה של ציביליזציה חדשה, אתה פוגש לעתים נדירות חתימת דשא, פסטורלה מעין זו. האני של המשורר מסלק את כל התפאורות וכל הסמכות שעורמת האמן המציאה למענו בלבד, ונשאר חשוף לנפשו הרגשנית ללא תקנה, מופקר לשיבטו ולחסדו של הקורא האחר של כל האחרים. כילד, מפליג בגוזמאות כמאהב צעיר, חולה אהבה, שוקל וקוצב את חרוזיו כמי שלומד ללכת פסיעות ראשונות בגן השירה. שום הפתעות שום הברקות, צעד מהסס, לא לסטות מהשביל הכבוש לו, לא לפרוע ולא להתפרע. והנה בזכות הילוך ילדותי, עם כוונת החן שלו, ניצל השיר מן הנאיביות אויבת כל שירה, ומן הפשטנות אשר למוזורים סימטריים, שהכל חופף בהם, עד כדי כך שחרוזים מכסים רגשות, ומישקל מונוטוני מעלים את המוזיקה הרביקולית ורביקיצבית של כל דבר שירה.

הילוך פביכול ילדותי וכביכול תמים, קסם שמחזיר אותי אליו, כל עת שאני מתעייף מקריאת שירים חכמים ממנו ועשירים ממנו.

שיר אהבה לילדה קטנה, בת שתים-עשרה, מהירושימה:
 סדקו ססקי. פנים שלא ראיתי ושם שלא אשכח. בית-החולים העירוני.
 בששה באוגוסט ארבעים וחמש בת שנתים, שלא בפצצה האטומית
 הצונחת בשמנה נרבע בבקר צעירה, צעירה לעד.
 מנת לשעורין הוא הלצה רדיואקטיבית —
 עשר שנים לגסוס בסנה בער ואיננו אכל.
 בשגוברות מתקפות הלוקמיה על גוף-החריסנה שלה היא טורחת
 לקפל, בחרון אצבעות-שענה, עגורים של ניר. אצלם
 מזדרז שכיב-מרע לקפל בידיו עגורים שבאלה. אלה.
 אלה, אומרים, הוא מספר של מזל: אם תספיק את כלם — תחיה.
 אמונות טפלות אינן, בשום פנים, פטנט יפני,
 מה מגחך יותר: להאמין בעגורי-ניר או במותר האדם? אין לומר על
 סדקו שלא הספיקה לקפל בידים בחלות מעוית איזה שלש-מאות,
 ארבע-מאות עגור. גם בשנשר השער השחור על הכר הלכן בשלכת
 (באביב, במאי) של סתיו כימו-תרפי,
 לא חדלו האצבעות מקפולן עד שהשיג
 הסוף, זה המהיר שבמצבים, את עגוריה.

עכשיו נצב שם פסל לזכרה, אפוף בלו
 יער של צבעונין: עגורי-ניר של ילדי בית-ספר.
 אלה באים, צלנינים קטנים, מדי יום ביומו לתת לה
 בידיהם הקצרות את שיר-הגורל ונדיה קצרו מתת.
 בשאומרים "הירושימה אהבתי" זה אצלי, מעכשיו, סדקו,
 בשאומרים "צפרים בראש" זה אצלי עגורים, עגורי-ניר.

זהו שיר וך באמת.

הנה היא כל החכמה כולה, סופו של הראיין שהמזל מזמן לאדם, פגישת אהבה
 עם יופי, עם צפור היופי, פלא גילוייו של יופי זה נפגש עם פלא גילויים של המלים
 האומרות את ההתפעמות, "אמרתי מלים של שלום". הולדת שיר. והעצבות החכמה
 שמקורה בידיעה, כי "מלים שאמרתי אמש לא אומר עוד היום". הקסם שבפגישה גז
 כחלום. נשאר רק יופיו של השיר.

ראיתי צפור רבת יפי.
 הצפור ראתה אותי.
 צפור רבת יפי כזאת לא אראה עוד
 עד יום מותי.

עבר אותי אז רטט של שמש.
 אמרתי מלים של שלום.
 מלים שאמרתי אמש
 לא אמר עוד היום.